

СТРУКТУРНІ ЗРУШЕННЯ ТА ФІНАНСОВА ПІДТРИМКА АГРОПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

Досліджено структурні зрушення в агропромисловому секторі України. Виявлено особливості його розвитку. Виділено проблеми, які необхідно розв'язати задля зміцнення потенціалу агропромислового комплексу України.

Ключові слова: структурні зрушення, агропромисловий сектор, фонд, глобалізація.

Актуальність. Структурні зміни в аграрному секторі економіки України, їх орієнтація на економічну та соціальну ефективність відбуваються у складних спочатку післярадянських реаліях, а згодом в умовах підготовки вступу до СОТ і на даний момент під час членства України у СОТ. В Україні, яка має сприятливе географічне положення та родючі чорноземи, наявний аграрний потенціал реалізується не повністю і не відповідає потребам економіки та населення. У сільському господарстві, яке логічно мало б бути провідною і пріоритетною галуззю апіорі аграрної держави, спостерігається фізичне і моральне зношення основних фондів, недофінансування агропромислового сектору і загалом нерациональне використання сільськогосподарських угідь через непередуману аграрну політику держави.

За цих умов особливо гостро постає потреба переосмислення аграрної політики, визначення чіткої мети, завдань, механізмів і етапів її реалізації. Означена проблема набуває особливої актуальності у світлі процесів глобалізації і зумовлена необхідністю створення високоефективного, конкурентоспроможного аграрного підприємництва, здатного підтримувати продовольчу безпеку країни.

Дослідження питання. Дослідженню проблем розвитку агропромислового комплексу присвячено праці провідних учених-аграріїв, таких як А. Бабенко, В. Березовський, О. Бородіна, О. Попова, І. Прокопа, Н. Притула, Н. Соловйова, О. Шпикуляк, О. Щекович.

Метою статті є оцінка тенденцій структурних змін внутрішнього виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції в контексті фінансової підтримки, ефективності агропромислового сектору України.

Основний зміст. Здійснення прогресивних структурних зрушень в аграрному секторі – важлива передумова ефективного використання наявного його потенціалу. Останнім часом спосте-

рігається активізація діяльності у галузі розробки та впровадження концепцій і державних програм розвитку пріоритетних секторів сільськогосподарського виробництва. Конкретно за останній час розроблено концепцію реформ сільського господарства України; збільшено державну підтримку розвитку підприємств АПК (видатки на надання кредитів держбюджету в Мінагрополітики становили 12 млрд грн, що на 42 % більше, ніж у 2009 р.). Як результат, за 5 місяців цього року отримано один із найвищих показників із виробництва сільськогосподарської продукції за останні роки. Обсяг виробництва за підсумком січня-травня порівняно з аналогічним періодом 2009 р. зріс на 4,5 % (в середньому приріст упродовж 2001–2009 рр. дорівнював 3 %).

У 2010 р. індекс обсягу сільськогосподарського виробництва порівняно з 2009 р. становив 99,0 %, у т. ч. в аграрних підприємствах – 99,2 %, у господарствах населення – 98,9 %. Індекс виробництва продукції рослинництва у 2010 р. порівняно з 2009 р. становив 95,4 %, у т. ч. у сільськогосподарських підприємствах – 93,3 %, у господарствах населення – 97,1 %. У 2010 р. індекс виробництва продукції тваринництва порівняно з 2009 р. становив 104,5 %, у т. ч. у сільськогосподарських підприємствах – 108,8 %, у господарствах населення – 101,3 %. Таким чином, у 2009–2010 рр. спостерігається позитивна тенденція у виробництві продукції тваринництва (рис. 1). Щоб краще оцінити динаміку структурних змін, доцільно розглянути більш тривалий період, зміни у структурі сільськогосподарського виробництва за останні роки. Якщо до 1990 р. частка тваринницької продукції в структурі валової продукції сільського господарства постійно збільшувалась, то за останні роки вона зменшилася з 50 до 40 %, і відповідно зросла частка рослинницької продукції – з 50 до 60 %. Варто зазначити, що загальне виробництво сільськогосподарської продукції

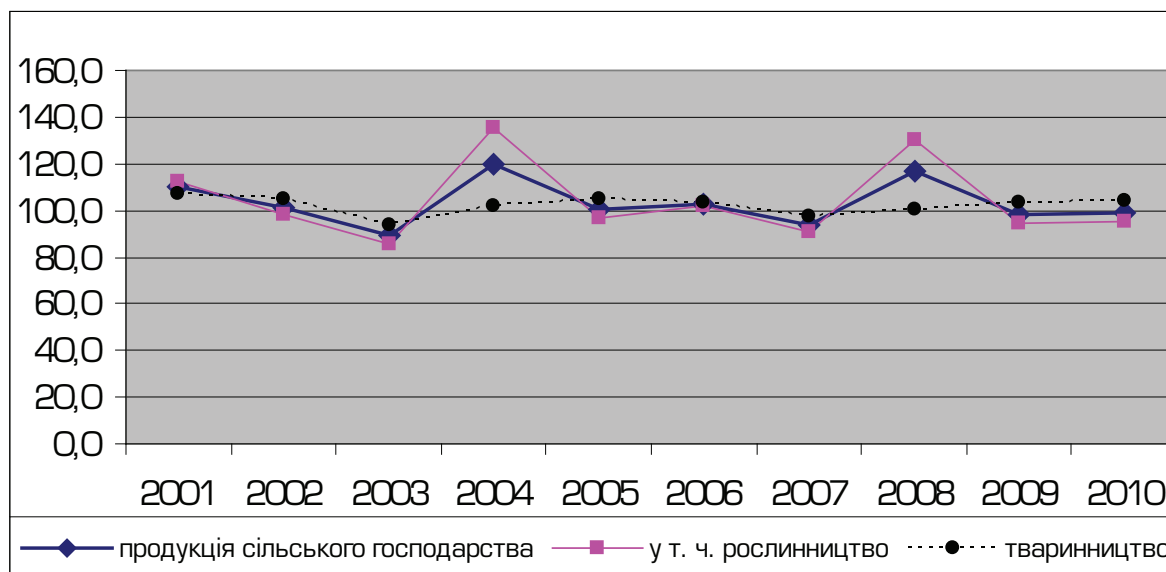

Рис. 1. Динаміка індексу сільськогосподарського виробництва у 2001–2010 рр. [1]

(усереднений показник по тваринництву і рослинництву) виходить на «плюс» саме за рахунок рослинницької продукції.

Натомість темпи виробництва тваринницької продукції відстають. В умовах підвищення роздрібних цін на молочні та м'ясні продукти на зовнішньому та внутрішньому ринках виробництво молока і м'яса у сільськогосподарських підприємствах залишається збитковим із різних причин, серед яких – використання затратних технологій та худоби з генетично низькою продуктивністю. Це можна пояснити тим, що останніми роками в Україні спостерігається стійка тенденція до скорочення поголів'я сільськогосподарських тварин, звуження спеціалізації господарств на виробництво найбільш прибуткових зернових і технічних культур. Вузька рослинницька спеціалізація виробничих систем, відповідно, передбачає скорочення в структурі посівних площ частки культур з високою здатністю до відновлення середовища, в т.ч. багаторічних бобових трав. Практично в останні роки у галузі

тваринництва відсутні серйозні структурні зміни через брак фінансування з боку держави та великих інвестиційних проєктів [2].

Важливим елементом аналізу структурних зрушень є динаміка рентабельності сільськогосподарської продукції (рис. 2) в контексті динаміки структурних часток тваринництва і рослинництва в ній. За даними Держкомстату, рівень рентабельності сільського господарства у 2009 р. становив 12,9 %, що відповідає показнику 2008 р. Таким чином, у галузі рослинництва прибутковість зменшилася з 19,6 % до 16,4 % через зниження ефективності виробництва зернових культур і ріпаку. Разом із тим, в галузі тваринництва рентабельність зросла з 0,1 % до 5,4 % за рахунок підвищення ефективності виробництва свинини. За даними Української аграрної конфедерації [3], в 2009 р. спостерігалось значне збільшення ефективності виробництва цукрового буряку і соняшнику – до 36,7 % і 41,7 % відповідно – за рахунок підвищення цін.

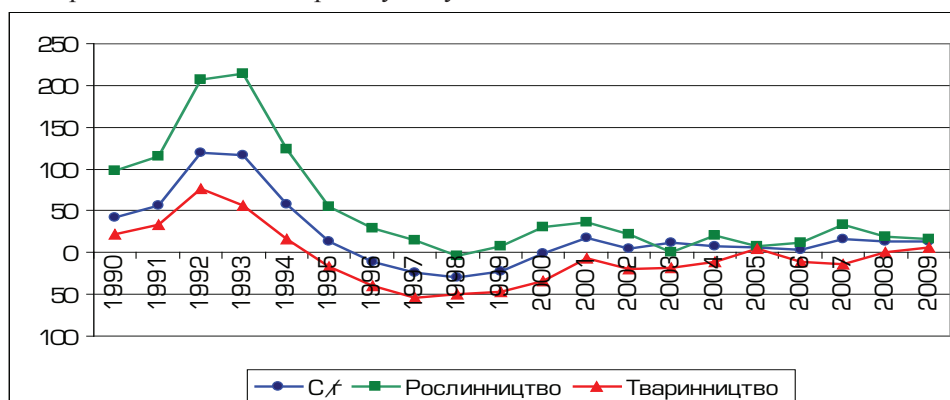

Рис. 2. Рентабельність сільськогосподарської продукції у 1990–2009 рр. [1]

У цілому це закономірний процес: із переходом до ринку підприємства обирають рентабельніші галузі [5]. Різниця в рівнях рентабельності рослинницької і тваринницької продукції (рис. 2) у 1990 р. становила 78 % (100 % – продукція рослинництва і 22 % – продукція тваринництва), а в 2002 р. – 42,1 % (22,3 % – рослинницька і мінус 19,8 % – тваринницька продукція), а вже у 2009 р., відповідно, рослинництво приносило прибуток у 16,9 %, тваринництво – 5,5 %, загалом 13,8 % по галузі. Таким чином, закономірно, що темпи зниження обсягів виробництва тваринницької продукції значно вищі, ніж рослинницької (рис. 1). Причому в кращому становищі виявляється виробництво продукції птахівництва, рентабельність якої вища порівняно з іншими видами тваринницької продукції. Крім того, в останні роки спостерігалась чітка тенденція до збільшення обсягів виробництва продукції птахівництва (рис. 4).

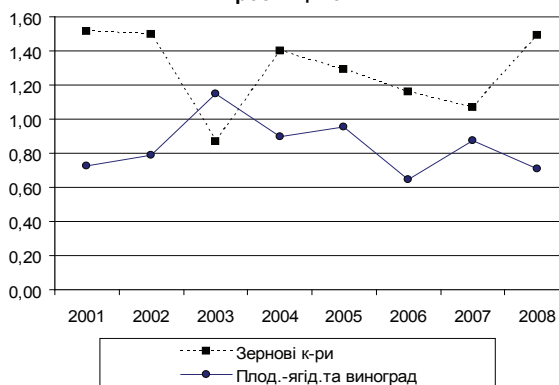
Динаміка індексів структурних зрушень у тваринництві та рослинництві за основними видами продукції (зернові культури і плодово-ягідні; худоба і птиця та молоко) з у 2001–2008 рр. зображена на рис. 3 і рис. 4. Проаналізувавши паралельно динаміку виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції, можна зробити такі висновки: темпи виробництва плодово-ягідних культур та молока більші за темпи їх реалізації (зокрема, за плодово-ягідними культурами у 2006–2008 рр. значення індексу структурних зрушень виробництва в межах 60–80 % проти індексу структурних зрушень реалізації 30–45 %); стосовно зернових культур та худоби і птиці ситуація протилежна. Тобто в Україні існує проблема реалізації плодово-ягідних культур та молока.

Незважаючи на те, що фінансова криза негативно вплинула на показники міжнародної торгівлі й у 2009 р. порівняно з 2008 р. зовнішньоторговельний обіг сільськогосподарської продукції зменшився на 17,2 %, обсяги експорту – на 13,5 %, імпорту – на 23,5 %; водночас частка експорту в загальному обсязі зовнішньоторговельного обігу України в цілому зросла з 16 % до 23,6 % (рис. 5).

Разом із тим, Україна впевнено нарощує експортний потенціал сільського господарства та розширює свою присутність на зовнішніх ринках. Зокрема, щороку частка країн ЄС-27 неухильно зростає як у експорті, так і в імпорті аграрної продукції України (рис. 5).

Паралельно з активізацією аграрної торгівлі, особливо після вступу у 2008 р. України до СОТ і як результат – пом'якшення митної та послаблення протекціоністської політики України, у товарній структурі торгівлі помітна негативна тенденція. Зокрема, можна прослідкувати динаміку

Індекс структурних зрушень (базисний-2000 р.), виробництво

Індекс структурних зрушень (базисний - 2000 р.), реалізація

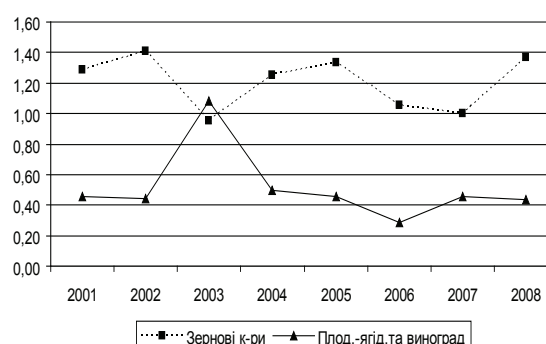
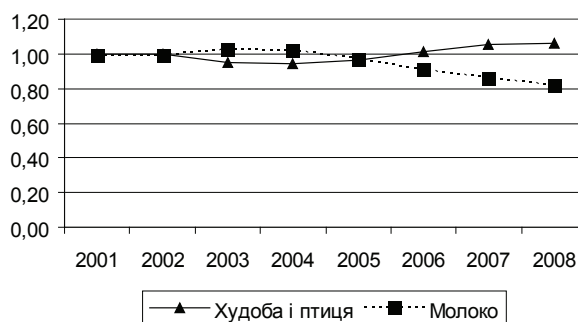

Рис. 3. Динаміка структурних зрушень у рослинництві у 2001–2008 рр. [4]

Індекс структурних зрушень (базисний - 2000р.), виробництво

Індекс структурних зрушень (базисний-2000 р.), реалізація

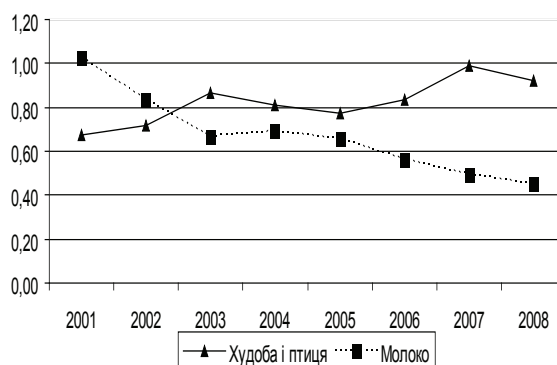

Рис. 4. Динаміка структурних зрушень у тваринництві у 2001–2008 рр. [4]

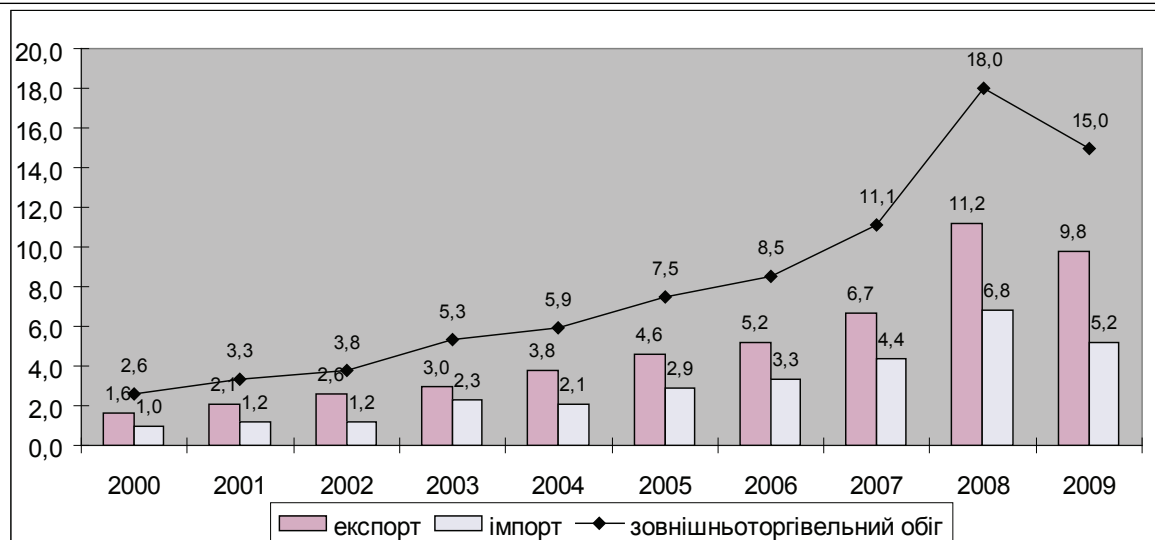

Рис. 5. Торгівля агросектору у 2000–2009 рр., млрд дол. [6]

структурних зрушень частки сировини та готової продукції в експорті та імпорті сільськогосподарської продукції України: якщо у 2003 р. частка сировини в експорті становила 10 % (0,4 млрд дол.), то спостерігається висхідний тренд: ця частка у 2005–2006 рр. досягла 33 % (близько 1,8 млрд дол.), а вже у 2008 р. – 40 % (майже 4 млрд дол.) [7]. Протилежна тенденція простежується щодо імпорту, в структурі якого зростає частка готової продукції: у 2003 р. – 30 % (0,8 млрд дол.), у 2006 р. – 56 % (2,3 млрд дол.), у 2008 р. – 60 % (4 млрд дол.). Таким чином, у структурі експорту переважає частка сировини, а в структурі імпорту – готової сільськогосподарської продукції (дорожча складова).

Якщо в цілому у зовнішній торгівлі України в середньому за 1996–2010 рр. було негативне торговельне сальдо в розмірі 3,1 млрд дол. США, то щодо продукції другої (рослинництво, тваринництво, рибальство, лісове господарство) та третьої сфер (харчова промисловість) АПК торговельне сальдо було весь час позитивне. З огляду на це першочерговим завданням є не тільки відновлення обсягів виробництва валової продукції сільського господарства, а й неодмінне її нарощування. Однак, коли ми говоримо про збільшення обсягів виробництва продукції сільського господарства і харчової промисловості, то маємо на увазі насамперед нарощування експортних можливостей країни.

Цікаве щодо особливостей структурних зрушень у розвитку агропромислового комплексу співвідношення категорій підприємств за типом власника (динаміка часток сільськогосподарських підприємств, фермерських та приватних господарств населення) у виробництві сільськогосподарської продукції. Спостерігаються поступове зростання частки фермерських господарств (рис. 6), що є позитивною тенденцією, оскільки у країнах ЄС-27, особливо тих, що

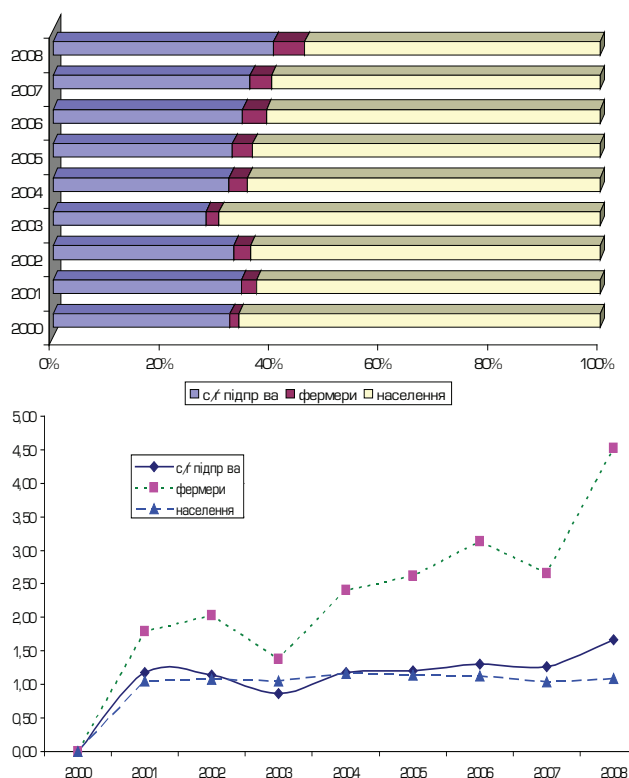

Рис. 6. Співвідношення категорій підприємств у виробництві сільськогосподарської продукції за типом власника (структурні зрушення) у 2000–2008 рр. (порівняно з цінами 2005 р.) [1]

аграрно-орієнтовані, ступінь індивідуалізації сільського господарства дуже високий, особливо в Чехії, Словенії та Польщі (понад 90 %) [8]. В цьому контексті варто додати, що фермери та особисті селянські господарства, в яких виробляється дві третини валової сільськогосподарської продукції та зайнято дві третини працездатних селян, практично не одержують підтримки (цільової) від держави. Величина державної підтримки агропромислового сектору в структурі державного фінансування економіки

Таблиця 1. Державна підтримка аграрного сектору України у 2005–2009 рр., тис. грн [9]

Показник бюджету	2005	2006	2007	2008	2009 (проект)	2009 (факт)
Фінансування аграрного сектору	5270,9	7600,2	8453,7	11569,4	13643,3	6923,4
Субсидії на виробництво, % від загальної суми	27,1%	31,3%	38,7%	37,3%	44,0%	20,2%
Фінансова підтримка тваринництва та зернових	629,3	1609,9	2188,5	2721,8	3749,4	500
Часткова компенсація за кредитними ставками	415,1	319,5	551,3	1000	1500	300
Фінансова підтримка фермерських господарств	27,2	27,7	37,9	60	80	20
Тваринництво	123,8	109,5	124,6	125	181	30
Зернові	68,3	101,5	79,9	98,6	116,6	31,7
Рибне господарство	3,9	5,4	9,5	13,4	19,4	3

України незначна, особливо якщо порівняти скільки держава закладає в бюджеті коштів на освіту та харчову промисловість [10]. Фактичне цільове фінансування саме розвитку агропромислового комплексу на 2009 р. (вибрані програми: тваринництво, зернові, рибне господарство) менше від задекларованих у бюджеті у 4–6 рази: замість задекларованих для тваринництва 181 тис. грн – 30 тис. грн, для зернових – 31,7 тис. грн замість прописаних 116,6 тис. грн (див. табл. 1). Фінансова підтримка фермерів, субсидії на допомогу під час виплати с/г кредитів менші від задекларованих у 5 разів (замість 1500 тис. грн – 300 тис. грн). Причина цьому – криза, з одного боку, а з іншого – сільське господарство не було пріоритетом для держави у 2009 р., згодом ця ситуація змінилася.

Інша особливість розвитку агропромислового сектору, за словами Ханса Бестмана (керівника агробізнесу (Україна, Молдова, країни Кавказу, BASF)) – те, що в Україні штучно створюються додаткові перепони [3]. Наприклад, протягом останніх двох кварталів у результаті низької врожайності були помічені певні позитивні зрушення у встановленні цін на зернові та кукурудзу, що можна пояснити тим, що уряд запровадив квоти, які обмежували експорт зернових та кукурудзи. Певною мірою бажання влади забезпечити доступність продуктів харчування для населення зрозуміле, проте аграрії втрачатимуть прибутки і така ситуація, відповідно, негативно вплине на низку компаній, які забезпечують сектор своїми товарами і послугами. Отже, питання в тому, чи було рішення уряду добре збалансованим. На думку аналітика, це рішення обмежуватиме розвиток агропромислового сектору в 2011 р.

Щодо подальших перспектив збільшення державного фінансування агропромислового

сектору, то уряд декларує покращення стану кредитного забезпечення підприємств АПК. Зокрема, урядом ухвалено рішення про виділення у 2010 р. коштів для компенсації відсоткових ставок за кредитами, залученими підприємствами АПК, які не було виплачено в 2009 році. Держказначейство України відкрило асигнування в обсязі 100 млн грн на фінансову підтримку підприємств АПК через механізм здешевлення кредитів (60 млн грн спрямовані отримувачам). Це дало змогу збільшити в 1,5 раза обсяги залучених кредитних ресурсів.

На 2010 р. додатково було передбачено 2,9 млрд грн (на 37,6 % більше, ніж у 2009 р.) на здешевлення кредитів, фінансування інвестиційних проектів, загальнодержавних та державних цільових програм, вирішення питань матеріально-технічного забезпечення бюджетних установ агропромислового комплексу [11]. Збережено пільговий режим оподаткування ПДВ у сфері сільського і лісового господарств та рибальства, фіксований сільськогосподарський податок. Таким чином, у державному бюджеті на 2010 р. було передбачено збільшення обсягу наданих кредитів для формування державного інтервенційного фонду та вирішення нагальних питань матеріально-технічного забезпечення сільгосптоваровиробників для проведення комплексу весняно- та осінньо-польових робіт. Щодо перспектив державної підтримки сільського господарства у 2011 р., то в бюджеті на 2011 р. закладено мізерну суму – 2,2 млрд грн. Президент асоціації «Український клуб аграрного бізнесу» Алекс Ліссітса песимістично прогнозує, що до кінця 2011 р. кількість сільських господарств за такого фінансування скоротиться на 15 %.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз структурних змін в агропромисловому секторі

України та оцінка структурних зрушень дозволяє дійти таких висновків: зміни в галузевій структурі сільського господарства України за останні роки (збільшення питомої ваги рослинницької продукції за рахунок зменшення тваринницької) загалом не є позитивними; співвідношення валової продукції рослинництва і тваринництва, що склалось в останні роки (70 і 30 % відповідно), не ефективне з точки зору оптимальної спеціалізації агроєкосистеми. Негативною тенденцією в структурних зрушеннях торгівлі агропромислового сектору також є те, що у товарній структурі торгівлі спостерігається негативна тенденція переважання в експорті сировини, а в імпорті – готової продукції. Державна підтримка аграрного сектору незначна, фактичні обсяги субсидій та фінансової допомоги фермерським господарствам не відповідають задекларованим в бюджеті України.

Отже, для ефективнішого використання аграрного потенціалу України потрібно збільшувати питому вагу більш конкурентоспроможної рослинницької продукції. З іншого боку, необхідно розвивати менш конкурентоздатне тваринництво, яке страждає через недосконалу сільськогосподарську спеціалізацію рослинництва – тому аграрну політику України слід спрямовувати у бік досягнення цих цілей. Подальше дотримання позитивних тенденцій можна досягти за умов збільшення обсягів виробництва тваринництва, особливо якісної молочної сировини та м'ясної худоби, вирощеної на органічних кормах. Конкурентоздатність продукції українського тваринництва на світових ринках має зростати паралельно зі збільшенням частки фермерських господарств у виробництві с/г продукції та їх державної цільової підтримки.

1. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrsat.gov.ua> – Назва з екрана.
2. Іртіщева І. О. Фінансово-кредитне забезпечення аграрного сектору: питання теорії і практики : [монографія] / І. О. Іртіщева, М. Стегней. – Миколаїв : Дизайн та поліграфія, 2009. – 152 с.
3. Індекс інвестиційної привабливості України в 4-му кварталі 2010 року / Європейська бізнес-асоціація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legal-help.com.ua/?p=1297>. – Назва з екрана.
4. Статистичний щорічник за 2008 рік, Державний комітет статистики України / [За ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Консультант, 2008. – 664 с.
5. Нелеп В. М. Планування на аграрному підприємстві : Підручник / В. М. Нелеп. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : КНЕУ, 2004. – 495 с.
6. Панорама аграрного сектору України за 2010 рік / Міністерство аграрної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minagro.gov.ua/page/6351>. – Назва з екрана.
7. Ukraine's Agriculture : Harvesting the Potential? / MAP (Monitoring Agri-Trade Policy), #03-09, December 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/publi/map/03_09.pdf. – Назва з екрана.
8. Комарова І. В. Оцінка державної підтримки аграрного сектору України в контексті світового досвіду / І. В. Комарова // Фінанси України. – 2010. – № 7. – С. 65–75.
9. Ukrainian Agri Food Sector 2009 : An Overview / Ukrainian Agrobusiness Club, by Alex Lissitsa [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.osec.ch/internet/osec/de/home/export/countries/ua/export/economic_report.-RelatedBoxSlot-71886-ItemList-45679-File.File.pdf/Presentation%20Ukraine.pdf. – Назва з екрана.
10. Попова О. Л. Сталій розвиток агросфери України : політика і механізми / О. Л. Попова. – К., 2009. – 352 с.
11. Соловйова Н. Формування системи державного планування розвитку сільського господарства України / Н. Соловйова // Економіка України. – 2010. – № 8. – С. 11–20.

T. Domashevska

STRUCTURAL SHIFTS AND FINANCIAL SUPPORT OF THE UKRAINIAN AGRICULTURAL SECTOR

Structural changes in the agrarian sector of Ukraine are studied. The features of agriculture sector are determined. The problems to be resolved in order to strengthen the capacity of agriculture of Ukraine are determined.

Keywords: structural shifts, agricultural sector, fond, globalization.